

*Настоящият текст е откъс от подготвяната за
публикуване книга с работно заглавие*
ПОЛИТИЧЕСКИЯТ ЕЛИТ НА БЪЛГАРИЯ (1990-2010)

д-р Георги Проданов

Парадоксите на понятието

Съществуването на политически елит („властови елит” по смисъла на Ч. Р. Милс)¹, като обособен политически феномен е един от парадоксите на демокрацията и демократичното управление. Нито институциите, нито процедурите на либералната демокрация предполагат съществуването на подобна група хора, която има специфична функция и роля по отношение на политическото управление на обществото.

По своята същност политическият елит формално стои извън самата система на политическото управление, доколкото неговото съществуване и принципи на възникване и рекрутиране често нито са публични, нито са обществено споделени, нито са юридически регламентирани.² Политическите елити до голяма степен са наследници на предмодерен феномен, доколкото настоящата им роля до известна степен съвпада с ролята на феодалната аристокрация. Нещо повече, самите представители на елита не рядко биват възприемани като над-нормални персони, олицетворение на властта, носители на определени знания, поведение и отговорности, възможности за достъп до

1 Mills, W., The Power Elite, New York, 1958

2 di Zerega, G., Elites and democratic theory: insight from a self-organizing model. The Review of Politics, 1991

непублични мрежи, като част от определена затворена общност и т.н.

Всъщност определение за това, що е “политически елит” може да бъде намерено единствено в специализираните речници, енциклопедии или книги и изследвания по тази тема. Няма официален държавен документ, било то конституция, законов или подзаконов акт, които да определят юридически статус и съществуването на подобна група хора или тяхната дейност.

Без съмнение, обаче, политическият елит е факт във всяка – модерна или историческа държава. Нещо повече – няма политически режим, който да може да съществува без политически елит. Историята дава достатъчно доказателства за това, дори в случаи, когато самата идея за държавата е отричала неговата роля и право на съществуване. Опитите за създаване на безкласово общество, в което “всички са равни”, довеждат до разделяне отново на две основни групи: управляващи и управлявани, които по същество са друго проявление на делението “елит – общество”.

Политическият елит играе огромна роля, както за стабилността на едно държавно управление, така и за неговата дестабилизация. И ако политическото управление винаги се осъществява в юридически рамки и чрез определени процедури, то субектът, който го осъществява на практика е именно политическият елит. Респективно,

всяко изследване на елита тръгва от презумпцията на властта, независимо дали това е артикулирано или не³.

Именно елитът е посредникът между институционалните механизми и политическата воля на обществото. От неговата дейност зависи успеха или неуспеха на управлението на една държава, а в по-широк смисъл и на самата политическа система. Без анализ на ролята на политическия елит трудно, ако не и невъзможно би могло да бъде постигнато разбиране на политическите процеси в дадена държава, независимо дали се касае за нейното съвременно държавно устройство и управление, за нейното историческо и политическо развитие, или за самото практическо производство на политика. Политическият елит е основното субективизиране на силата движеща управлението на едно общество.

Съществуването и ролята на елита не могат да бъдат пренебрегнати, дори в случаи, когато се твърди, че “елита не е елит”. В този ред на мисли възниква и почти риторичния въпрос дали “има” или “няма” български политически елит, който периодично се задава, както от политически изследователи, така и от журналисти, политици, граждани. Въпреки че масовият и спонтанен отговор отрича съществуването на подобен “феномен”, факт е, че български политически елит съществува. Това съществуване далеч не касае въпроса, дали той е “елит”, според субективните

³ Кръстева, Ана. Власт и елита в общество без гражданско общество. Социологически изследвания, 1996 /4

представи или според собствените си качества, а е предопределено от властовата позиция, която заема.

Съществуването на елит пряко кореспондира и с темата за неговия състав и структура. В тази насока, основни въпроси, които възникват са за това как се рекрутира елитът, как се легитимира⁴ и как се възпроизвежда. Наличието на ясни отговори и работещи правила за това е индикатор за стабилността на политическите елити, за тяхната склонност за вземане на едни или други решения, за възможността им да управляват успешно, за способността им да реагират на едни или други промени в политическата и обществена ситуация.

⁴ Маринов, Ал., Обществени елити и лидерство в страните в преход, София, 2004

Изследвания демоде?

Може би не е модерно да се изследва политически елит, възможно е причината не е в модата, а другаде, но изследванията на тема български политически елит се броят на пръсти. На българския принос към изследванията на елитите трябва да бъде отделено специално внимание, но трябва сериозно да се отбележи, че в голямата си част тези изследвания са правени от социолози и в тях фокуса на изследване е сравнително различен от този, който би представлявал интерес за политическата наука. До известна степен това е в крак със световната традиция на изследванията на елитите – започната от социолозите Г. Моска, В. Парето и продължена от Р. Дал, Ч. Р. Милс, Р. Пътнам, Дж. Хигли и др., и би могло да бъде обяснено до известна степен с факта, че границата между двете науки понякога липсва. Факт е, обаче, че българската политология е длъжник на изучаването и анализа на политическия елит.

Без съмнение, като основна причина за липсата на изследвания по темата “политически елити” би могло да бъде изтъкната липсата на финансиране на подобни начинания. Както става ясно в текста, това е проблем, който касае този тип изследвания във всички постсоциалистически страни от Централна и Източна Европа. За разлика от България, обаче, в повечето от тях в днешно време са намерени начини за неговото преодоляване. Огромен изследователски проблем, най-вече поради липсата на структуриран интерес по въпроса, е и липсата на база данни за българския политически елит. Всички тези фактори водят до маргинализиране на интереса към темата, включително и

до скъсване на връзката и интереса на външния свят към България по тази проблематика.

Именно поради тези причини – липсата на изследвания и публикации по темата български политически елит, неяснотата около принципите и практиките на неговото съществуване, и в частност чисто персоналните характеристики на елита, представата за българския политически елит се гради предимно от медиите, респективно, понякога е далеч от истината.

В изследванията на българския политически елит е необходимо да бъдат отбелязани трудовете на П. Кабакчиева, Д. Минев, Ал. Маринов, Е. Дайнов, Дм. Варзоновцев, П.Пачкова, А. Райчев, К. Стойчев и др. Отделни страни на проявленията на елита засягат в публикациите си В. Пенев, Г. Карасимеонов, Ал. Томов, А. Кръстева, А. Бунджулов, П.-Е. Митев, М. Семов, Ан. Тодоров,

Често срещан подход при изследванията на политическите елити в страните от бившия социалистически лагер, както и в други държави в преход от тоталитарна към демократична система⁵ е разглеждането на елитите в контекста на прехода. В редица от тези изследвания, акцентът пада върху ролята на елита за осъществяването на политическите и икономически промени, като проблема за самият генезис на елита обикновено остава на заден план. Малко или много, на елита се гледа като на обективна даденост, т.е. неговото съществуване не се оспорва, доколкото до голяма степен съществува консенсус относно трансформацията на стария социалистически елит в нов,

⁵ Dogan, M., Higley, J. (eds.) *Elites Crisis and The Origins of Regimes*, Ianham, Maryland, 1998

съответно с включване на нови играчи и поляризиране на политическото представителство.

За разлика от процеса на преход, който обикновено се възприема като линеарен процес, генезиса на елитите не би могъл да бъде разглеждан като непрекъсната времева линия. Макар и да съответства темпорално на прехода, процеса на генезис и легитимиране на политическия елит е значително по-консервативен от процесите на самия преход. Докато в периода на прехода се наблюдава ясен *тренд* от преодоляване на остатъците от едната политическа система към въвеждането на другата, то при политическия елит се наблюдават *цикли* на промяна както на неговия състав, така и на неговата структура, т.е. както на количествените, така и на качествените на му характеристики. И все пак, без съмнение българският елит също е повлиян от силите, събитията и процесите на прехода, доколкото този преход е концептуалната рамка, която определя както смисъла на самия генезис на новия елит, така и неговата трансформация и развитие.

В търсене на определение

Обект на този текст е българският политически елит на национално ниво, т.е. обектът на изследването не включва политическия елит на местно ниво – кметове и общински съветници. Причина за това са съществените разлики в логиката на съществуване на двата елита, в начините им на избиране, в обхвата на тяхната власт и правомощия.

За да бъде възможен един подобен анализ, преди всичко е нужно елита да бъде дефиниран до степен, която го прави възможен за изследване. Именно ясното определяне на политическия елит би дало възможност да се проследи и анализира неговият генезис в контекста на политическото и обществено състояние и промени. От една страна това предполага определение за самото понятие “политически елит”, т.е. за неговия обхват, а от друга, в последствие, определяне специфичността на понятието, т.е. какъв е количествените измерения на *българския* политически елит.

Тези два етапа са изключително трудни за дефиниране до степен определенията да бъдат безспорни, доколкото дебатът както по отношение на самото понятие, така и до неговият обхват е стар колкото самото понятие за елит. Нещо повече, двата компонента са в пряка зависимост един от друг, при това обратнопропорционална. Едно погрешно определение за политически елит би оказало сериозно влияние върху количествените му характеристики, т.е. върху обема от хора, които попадат в рамките на това определение. По същия начин стоят нещата ако се тръгне от определянето на някакъв обем от хора, спрямо който да

бъде изведено понятие. Подобно понятие по-скоро би било описателно, а не определително. В този смисъл, всеки опит тръгнал от определяне първо на самото понятие и след това на неговият обем или тръгнал от обратната посока, от обема към понятието би бил неправилен.

Причините за невъзможността понятието за български политически елит и неговото съдържание да бъдат определени последователно са много и разнопосочни. Показателен в случая би бил следният пример. Ако като част от политическия елит бъдат определени “членовете на ръководствата на политическите партии” (една често срещана теза в класическите теории за елитите), то са ли действително политически елит ръководителите на партии от типа на “Камара на експертите”, “Българска демократическа партия за европейски и световни щати”, “Партия на технологичната вълна” или “Български орел”? Или ако формално бъде направен опит да бъде описан обем от лица, смятани за политически елит, то на базата на какви критерии би бил направен той? Образование? Заемана длъжност или позиция? Периодика на появяване в медиите?

Без съмнение, подходът при дефиниране на понятието би трябвало да бъде синкретичен, т.е. да обединява както чисто теоретичните ограничения на предмета, така и неговите практически проявления. Така самото понятие “български политически елит” ще бъде ограничено в степен достатъчна за провеждането на едно подобно изследване на неговия генезис. И все пак е необходимо първо да бъде изведено понятие за политически елит, впоследствие на тази основа да бъде определен състава на елита (като позиции),

а в последствие да бъде направена проверка и доколко така определения състав отговаря на ограниченията на самото понятие.

Има различни подходи в изучаването на елита и точно в определянето на това какво е той. Според теорията за властващия елит това са хората, които притежават властта за вземане на решения в дадено общество. Според меритократическите възгледи това са хора, които имат някакви особени лични качества. Обикновено в опитите за дефиниране на понятието елит се комбинира властният, т.е. позиционния подход с меритократическия т.е. репутационния подход, като често се включват отчасти и други възгледи, като класов, съсловен, бюрократичен. В случая обаче, доколкото се касае за изследване на *генезиса* на българския политически елит, би било погрешно в изработването на определение да бъдат използван меритократичния подход. Именно защото генезиса на елита все още не е ясен, то не би могло да се допусне че българския елит притежава някакви особени лични качества, които да предопределят неговата “елитност”. Нещо повече – категориите, с които си служи меритократичния подход съдържат една сериозна заплаха, а именно опасността от тяхното ценностно обременяване, която би могла да подведе изследвателя в определянето на състава на елита на база тези категории.

Значително по-добри възможности за определяне на българския политически елит дава властният подход. Независимо дали притежава или не някакви особени персонални черти, политическият елит със сигурност притежава публична власт. В модерното демократичното

управление властта е институционално организирана, а нейното упражняване е нормативно регулирано, т.е. определени са позициите и техните правомощия от гледна точка на притежаването и разпореждането с власт. От тези позиции е изведено и предлаганото определение за български политически елит – *“граждани, които заемат нормативно регулирана изборна и/или мандатна длъжност в държавната йерархия, в следствие на което притежават институционална власт при определянето и провеждането на държавната политика”*.

Предложеното определение изцяло отговаря на условието поставено по-горе да бъде синкретично, т.е. да обединява както чисто теоретичните ограничения на предмета, така и неговите практически проявления и в същото време е ценностно неутрална. В случая, практическото ограничение е *“заемат нормативно регулирана изборна и/или мандатна длъжност в държавната йерархия”*, а теоретичното *“притежават институционална власт при определянето и провеждането на държавната политика”*. Основните понятия в това определение могат да бъдат обяснени по следния начин: заемат: т.е. по формален (юридически, избори, квоти) или неформален (чрез непублични политики: протезиране, лобирание, корупция) механизъм достигат до определена елитна позиция (длъжност); нормативно регулирана: т.е. юридически описана в съответен нарочен документ: Закон за политическите партии, Конституция, Устав на политическа партия и др.; институционална власт: формално и юридически определена съвкупност от правомощия и

механизми, която дадена личност придобива при заемане на определена длъжност и която носи права, чрез които упражнява влияние върху институционален орган или организация с йерархична структура.

На база така изведеното понятие вече могат да бъдат определени и количествените измерения на българския политически елит. Така въпроса “как се става елит” може да бъде сведен до “как се заема “елитна” длъжност”, респективно, “кой овластява елита”.

Според начина на функциониране на модерната демократична система, включително българската, подобно овластяване или легитимиране е възможно в три случая: чрез пряк избор, чрез косвен избор и чрез назначаване. Така, чисто формално, по начина си на легитимиране, елитът може да бъде разделен на три типа:

- избран чрез пряко гласуване от народа;
- избран косвено, чрез гласуване от парламента;
- назначаван от държавния глава ;

Без съмнение, най-пряко избраните представители на политическия елит са народните представители. Според Конституцията на Република България те са 240 за Обикновено народно събрание и 420 за Велико. По същия признак (пряк избор от народа) към политическия елит трябва да бъдат причислени и Президента и Вицепрезидента на страната. Тук резонно би възникнал въпроса дали избраните също чрез пряк вот общински съветници и кметове могат да бъдат причислени към

политическия елит. В някои изследвания⁶ обикновено към политическия елит се причисляват кметовете на най-големите като население, градове. Отговорът на този въпрос най-лесно може да бъде изведен чрез кратък анализ на структурата на местната власт в България. Както е известно, тя е от типа “слаб кмет – съвет”, т.е. общинският съвет има значително по-широки правомощия от кмета на общината, включително и да поиска и гласува неговата оставка. В допълнение, поради редица причини – законови, икономически и др. самата местна власт е силно зависима от централната такава, което до голяма степен я поставя в подчинено положение. По този начин властта и ролята на представителите на местната власт е ограничена до рамките на съответната община, което автоматично ги поставя извън обхвата на политическия елит на национално ниво. Безспорно, кметовете на големите градове се ползват с популярност, особено в частност кмета на София, независимо кой е той, но причините за това по-скоро могат да бъдат търсени в други, неполитически причини. В тези случаи особено важна роля играе личния PR на тези кметове, подчертания интерес към тях от страна на местните и национални медии, вменияваната им “отговорност” за всичко което се случва в градовете, доколкото засяга особено големи групи от хора. По този начин въпросните кметове натрупват сериозен символен, медиен, политически (на

6 Burklin, W., Rebenstorf H., Eliten in Deutschland. Rekrutierung und Integration. ("Potsdamer Elitestudie"). Opladen, 1997

местно ниво), а нерядко и икономически капитал, който в следствие лесно се трансформира в политически позиции на национално ниво. Поради изброените по-горе причини те няма да бъдат включени в общия брой на българския политически елит. Именно поради специфичната им роля в рамките на определени населени места и общини те би трябвало да бъдат съотнесени към “местния” или “локален” политически елит. Той обаче би бил предмет на друго изследване, доколкото съществуват сериозни разлики както между ролята и отговорността на местния и националния елит, така и между начините на тяхното рекрутиране, кариерна биография, сливането им от политическата сцена и пр.

В третият тип елит, назначаваните от президента на България, влиза малка част от политическата класа. Това главно са представители на квотата на президента в определени държавни институции, като Конституционния съд, дипломатическите представители на страната в чужбина и др.

В настоящият текст фокусът пада върху първите два типа елит – избирания чрез пряко гласуване от народа – т.е. народните представители и най-важната за държавното управление част от избраните чрез гласуване от парламента представители на елита, а именно – правителството. Стесняването на предмета на изследването до тези два типа елити е предопределено най-вече поради липсата на ясни публични критерии, по които би могло да бъдат групирани другите представители на висшата държавна власт. Избирането на народни представители се

осъществява от суверена при ясно определени юридически правила. Подобен е и случая с избора на правителство, където се касае за вземане на решение от депутатите най-вече на база резултатите от изборите. Именно това е и основната причина за изключване на членовете на партийните ръководства от разглеждания състав на елита - самия процес на придобиване на легитимност на политическия елит преминава през процедурата на изборите, което не винаги се отнася за партийните лидери. Въпреки че до голяма степен политическите решения се вземат вътре в самите партии, то практическата им реализация става факт единствено чрез потвърждаването им от управленския елит на ниво държавни институции.

По отношение на назначаваните от президента представители на елита обаче стои проблемът, че от една страна в случая се касае за личностни предпочитания, а от друга – за вземане на решения насочени към най-често към постигане на баланс в отношенията с политическите сили.

Как се появяват елитите – рекрутиране или генезис?

Резонно, при вглеждане в темата на настоящото изследване, би възникнал въпросът, защо в заглавието на това изследване не е използвано характерното за изследванията на елитите понятие “рекрутиране”, доколкото именно то се ползва за название на процеса на промени в техния състав и структура. Респективно, защо предмет на изследването не е “рекрутирането”, а “генезиса”?

На пръв поглед, между двете понятия почти няма разлика, но внимателното вглеждане в чисто

етимологичното значение и на двете думи извежда една разлика, която чисто смислово е особено важна за настоящото изследване. Както е видно в даденото по-горе определение за “генезис”, неговото значение включва първо “зараждане” и второ “последващо развитие”, т.е. смисъла на понятието се обвързва с началото на съществуването на даден феномен и в последствие с неговото развитие. За разлика от това, понятието за “рекрутиране” включва механизмите, чрез които се осъществява самото развитие на политическия елит, а именно селекция, *амбиции*, социализация⁷.

Съгласно тълковния речник⁸, „генезис” е моментът на зараждането и последващото развитие на дадено явление. В този смисъл може да бъде изследвано всяко едно зараждане на някаква част от политическия елит, доколкото е безспорно, че промените в състава на политическия елит не са еднократен акт, а периодично повторяем цикъл, който има изключително важна роля за качествено състояние на елита.

Демократичният български политически елит се ражда след промените от 1989 г. по същият начин по който “се ражда” и самата демокрация, т.е. чрез институционални, обществени, политически и юридически промени. Разбира се, и двата феномена носят белега на миналото, но е факт, че след 1989 г. и държавата и елита са структурирани по нов, различен начин, че принципите на тяхното

7 Putnam, R. D. The Comparative Study of Political Elites. New Jersey, 1976

8 Буров, Ст., Бонджолова, В., Илиева, М., Пехливанова, П. Съвременен тълковен речник на българския език, 2005. София, електронно издание

съществуване са различни в сравнение с тези на предишните. В този ред на мисли, настоящото изследване има претенцията да определи и момента на раждане на съвременния български политически елит, доколкото са налице както теоретични, така и емпирични доказателства за това.

Именно поради тази причина в случая е по-уместно използването на “генезис”, отколкото на “рекрутиране”. В текста е използвано и второто понятие, в обичайния му смисъл, посочен по-горе, но е използвано предимно за да бъдат обозначени процесите в последващото развитие на елита.

Необходимо е обаче да се отбележи и фактът, че в самия процес на прехода, както понятието “генезис”, така и понятието “рекрутиране” излизат от обикновените си теоретични рамки и придобиват смисли, обременени от практическите измерения на българския политически елит и политически живот. В случая, понятието “преход” трябва да бъде разглеждано в рамките на политически контролиран процес на промяна на съдържанието, идеологията и смисъла на държавните институции, съответно този политически контрол влияе и върху промените в елита, като част от трансформациите в самия преход. В този смисъл е резнно да се появи въпроса, дали “генезиса”, съответно “рекрутирането” на елита не са също политически контролирани процеси и в този смисъл новият елит да е продукт на подготвено рекрутиране на елит под фасадата на генезис.

Доколкото самите държавни институции, партиите и гражданските структури все пак удържат прехода в някакви рамки, включително от степен на предзададеност на процеса и посоката, до контрол над отделните негови етапи, то логически следва, че те до някаква степен удържат и елита, респективно имат някакъв предварителен план за неговите “генезис”, “рекрутиране”, за промените в неговия състав включително до степен отпадане на онези негови представители, които не се вписват в условната рамка на поведение. Налице са редица конкретни примери в тази насока, особено от началните години на прехода - един специфичен момент, в който повечето от представителите на политическия елит, които не се вписват в поведенческите и институционални модели биват “отлюспени”, изключени или просто изтикани на заден план. Подобни са случаите с първите ръководства на СДС, част от лидерите на БСП, Българския бизнес блок на Жорж Ганчев, различни малки партии и др.

Разбира се, “конспиративните” теории, че целия период на преход е планиран и контролиран без съмнение са пресилени, но в отделни моменти на този процес е налице подобно удържане в определени рамки, най-вече предпоставени от крайната цел на прехода и от поведението на неговите движещи субекти - държавно управление, политически партии, движения и др.

И все пак: рекрутиране.

Както вече беше споменато, принципите по които се рекрутира един политически елит пряко касаят неговата стабилност и неговите качествени характеристики. Нещо повече, наличието на ясни механизми за това, прави елита значително по-жизнеспособен и устойчив на промените в обществото и политиката. Почти няма изследване на елита, което да не включва на основно място именно изследването на механизмите на неговото рекрутиране. И това е напълно нормално – така както за едно общество могат да се правят изводи и анализи на база неговите демографски характеристики, така на базата на принципите, по които става рекрутирането на елита може да бъде анализирана самата негова същност. Чрез този подход могат да бъдат обяснени или предвидени точки на конфликт както вътре в самия елит, така и в отношенията му със обществото.

Политиката е отворена система. Да се занимава с политика, да има отношение към нея и да се включва в различни политически действия би могъл всеки пълнолетен гражданин. От друга страна политиката е проекция на процесите, които се случват в самото общество, както политически, така и икономически, етнически, социални и др. Поради специфичната си роля на регулатор на обществените процеси, политиката често се явява и като поле на развитие на конфликти, на борба на интереси на различни социални, професионални, бизнес, етнически и пр. групи.

И именно защото е отворена система, тези групи се конкурират и стремят да прокарат и защитят своите

специфични интереси чрез лобиране, натиск, дори купуване на политици на различни нива, т.е. на представители на политическия елит. Тази “борба” на интереси предполага и влизане в политиката, а в последствие и в елита, на представители на различните групи по интереси – с различни професии, с различен образователен, материален, социален, дори ментален статус. Онова, което в най-голяма степен отличава елита от неелита е разликата в нивото на неприкосновеност, която те притежават, респективно възможността да упражняват влияние или принуда посредством легитимни методи.

Появата на нови политически фигури най-често става или на базата на тяхното легитимиране на избори или чрез заемането /назначаването им/ на определени държавни позиции. Наличието на ясни правила по които се рекрутира един елит е едно от средствата за намаляване на конфликтния потенциал на политиката, за филтриране на онези, чиито възгледи не съвпадат с обществения консенсус и с консенсуса между елитите по отношение на управлението. По отношение на определени позиции понякога се наблюдава изрично упоменаване в закон или конституция на изискванията и квалификацията за тяхното заемане. Това по същество са изисквания за членство в елита. Подобен пример е възрастовото ограничение за заемането на длъжността президент, за изискванията за срок на пребиваване в страната или за наличие на съответното гражданство по рождение⁹.

⁹ Конституция на Република България, София, 2005

Във всяка система за определяне на елит се съчетават както предмодерни, традиционни изисквания – етнос, пол, религия, така и модерни – оценка на личностните възможности и постижения. Не рядко обаче начинът за доказване на постиженията е разказът за тях, освен когато не се касае за документално доказуеми факти. В повечето политически системи при селектирането на партийни и управленски елити специфичните умения имат по-малка тежест в сравнение с административния опит и личните качества, като например уменията за комуникация, убеждаване и организиране на големи групи от хора.

Според Пътнам¹⁰ политиката изисква конфликт и тези, които са способни да изграждат коалиции имат непреодолимо предимство в рекрутивния процес, независимо дали коалициите свързват конкурентни групи или партии, раси, религии или структури на международно ниво. В този смисъл има два типа лични умения: умението да се мобилизират маси от обикновени граждани и умението да се мобилизират малки групи, съставени главно от еднородни членове. Първият тип умения са високо ценени при системи в които има силен фактор за промяна, иначе казано наличие на криза, или дори революция. Онези, които ги притежават имат способността да улавят емоциите на големи групи хора и да ги насочват в исканата посока. В системите в равновесие, значително по-ценени са уменията за водене на преговори, за договаряне на позиции, отстъпки и др.

10 Putnam, R. D. The Comparative Study of Political Elites. New Jersey, 1976

Поради тези разлики много често се наблюдава непропорционално представителство на определени професионални групи в политическите елити. То е рефлексия на важността на специфичните умения за заемането на тези позиции. Интелектуалците, журналистите и учителите присъстват в голям брой елити. Традиционния престиж на интелектуалците заедно с възможността им да манипулират със символи също се счита за капитал за политическа дейност. По същия начин стои въпроса и с юристите, които заемат голяма част от позициите, както в политическия елит, така и в административната система.

На повечето хора с подобни специалности: учени, бизнесмени, работници, юристи се налага да жертват сигурността на заниманието със своята си професия за сметка на влизането в политиката. За една част от тях все пак остава възможността да се върнат към своята професия на някакъв следващ етап, като примерно за юристите, това често е съчетано с натрупването на допълнителен капитал, с който впоследствие действат по-успешно в професията си.

За съжаление, повечето от събитията от най-новата история на България говорят за липса на ясни принципи на рекрутиране. Това създава сериозни предпоставки за нестабилност на самото държавно управление и на администрацията, като нерядко начините за влизане - присъствие - излизане от българския политически елит оставят впечатлението, че са по-близки до процес на размяна и пазар, отколкото до процес на селекция.

Типологии на елита

Политическата теория разграничава два вида елит – “отворен” и “затворен” по начина за достъп до тях, т.е. по функционирането на системата за рекрутиране. При “отворения” елит е налице възможност за достъп до него на представители на различни социални групи. Обратно, при затворения подобна опция е ограничена предимно до представители на определени, предимно по-висши обществени групи. Важно е да се отбележи, че тези два вида не съществуват в чист вид.

От тази гледна точка българският елит принадлежи към отворения елит, доколкото няма формални ограничения за заемането на високи позиции, които де факто да дискриминират някоя обществена група. Разбира се, налице са някои изключения, като например изискването за навършени 42 години от кандидатите за президент, ограниченията за лично участие в управлението на частни фирми за народните представители и др. По отношение на някои административни позиции има и изисквания за образователен ценз, но те са продиктувани основно от спецификите на работата, а не толкова от стремеж да бъде ограничен достъпа до тях.

Хората, които заемат висши ръководни позиции в държавното управление могат да бъдат разделени на основата на тяхната възможност за автономно вземане на решения. Едно възможно делене на елита може да бъде направено на база на неговите властнически функции и типа власт, който упражняват спрямо подчинените им институции или организации:

1. държавен елит – президент и вицепрезидент, министър – председател и министри, председател на Народното събрание, народни представители, членове на Конституционния съд, Главен прокурор; председатели на институции, избирани от НС;

2. партиен елит – председатели и други членове на изпълнителните ръководства на основните политически партии;

Качественият потенциал на елита е в пряка зависимост от механизмите за неговото рекрутиране, както и в зависимост от състоянието на обществото, неговата политическа култура, ниво на образование, традиции и др. Стремещът за контрол над процеса на циркулация, закономерно ориентира политическият елит към създаване на механизми за мобилност вътре в самите политически партии, които да обезпечат вертикалната интеграция между отделните представители на елита и на различните нива на властта, които заемат. Колкото повече се формализира процеса на формиране на елита, толкова повече възможностите за достъп до него се ограничават и субективизират.

Един вторичен въпрос, който възниква в контекста на качествения потенциал на елита са възможните критерии за измерване на неговата ефективност, т.е. начина, по който се справя с присъщите за позицията му задължения. Статистически е невъзможно да бъдат събрани данни, на базата на които да бъде направено това, особено в сравнителен план, между отделни представители на елита

или между различни времеви периоди¹¹. Една достоверна оценка на тази ефективност може да бъде постигната най-вече чрез анализ на промяната на критериите за политическа стабилност, икономическа среда, бизнес и политически климат и пр. Напълно погрешно е като възможни измерители за ефективност да бъдат вземани предвид одобрение или неодобрение на дейността на елита, получени чрез социологически изследвания, медийни анализи, или чисто лични оценки, независимо от нивото на техния източник¹². Иначе казано, за да бъде анализирана ефективността на управлението на даден елит е необходимо да бъдат анализирани правомощията и възможностите на властовите позиции, които заема елитът, в контекста на ресурсите за провеждане на управленческата дейност.

Трябва да се отбележи, че съществува сериозна разлика между действителната ефективност на елита и опосредствената представа нея. Основният канал, който дава информация на публиката за дейността на елита, респективно формира част от неговия образ са медиите. Те създават ежедневиия образ – достоверен или не, както на отделните представители на елита, така и на самия елит. Често се наблюдава приписване на личностни черти, характерни за отделните членове върху самия политически елит, и генерализиране от типа “всички са...”. От друга,

11 Налице са подобни изследвания на Дж. Хигли и Я. Пакулски, но те засягат единствено количествено измерими критерии за ефективност - икономически показатели, парламентарна дейност, жизнено равнище и др. Б.А.

12 Пример: на 7 август 2006 г. временното сомалийско правителство на Али Мохамед Геди е разпуснато от президента на страната Абдуллахи Юсуф, с мотива, че за целия си мандат “не е свършило нищо”./Б.А./

акцента върху лицата, думите, постъпките на отделни представители на политическия елит изкривява както самата представа за елита, така и нейното възприемане. Непрекъснатото появяване на едни и същи лица и “цензурата” над други създава превратното впечатление, че едва ли не крайния резултат от нещо се дължи ако не изцяло, то предимно на отделна, “силна”, “умна”, “честна” личност. По подобен начин отделните личности в елита се противопоставят едни на други, главно за показване на техните разлики и предимства в сравнителен аспект.

Именно поради подобни до голяма степен субективни причини е трудно да се отграничат чисто инструменталните показатели за ефективността на елита от менталните представи за нея, което съответно води до различно отношение към самият елит. Точно тази разлика между действително свършената работа от правителството на Иван Костов и представата, която електората има за нея се оказва една от причините за загубата на изборите през 2001 г. от ОДС.

Функции на политическия елит

Основната функция на политическия елит е стратегическата, т.е. разработването на стратегии, концепции, програми за управлението на държавата и развитието на обществото.

Политическия елит има и комуникационна функция, която се състои в поддържането на връзка с обществото, своевременното улавяне на неговите политически настроения, потребности и очаквания от властта.

Елитът също така има организационна функция, доколкото отговорността за организиране на неелита и удържане на напреженията, които възникват в него. По този начин от една страна елита си осигурява подкрепа от определени обществени групи, а от друга дава възможност за разрешаване на техните проблеми по установения начин.

Интегративната функция на елита се състои в укрепването на стабилността на обществото, превенция на конфликтите и противоречията постигане на консенсус и търсене на пътища за сътрудничество и баланс на интересите между отделните групи.

Елитът притежава и *дистрибутивна функция*, т.е. на практика той се явява посредник в разпределянето на упражняването на властта между институциите, обществото, определени групи и др. Именно волята на политическия елит е един от основните фактори, които определят делегирането на власт както към нейните притежатели, така и към прилагането ѝ спрямо неовластените групи.

Методологически предизвикателства

Намирането на подходяща методология за изследване без съмнение е най-важният момент в подготовката на един изследователски проект. Прегледът на различните теории за елитите, както и редица изследвания по темата, включително проведени и в България¹³ откроява следният парадокс. Познатите и най-често използвани подходи в изследването на политическия елит, резонно са количествени или качествени. Голяма част от изследователите на елита се спират именно върху социодемографските характеристики на неговите представители, проследяват както техния произход и социален статус, така и някои чисто личностни характеристики. Друга част от изследванията акцентира върху отношението и оценката за ролята на елита, чрез провеждането на анкетни изследвания или дълбочинни интервюта, както с представители на елита, така и на неелита.

Ако настоящото изследване касаеше стабилно общество, с установени порядки, взаимоотношения и институции, всеки от тези подходи би бил ефективен по своему и би дал достатъчно достоверни резултати. Българският случай обаче изисква използването на друг, различен подход за изследване на елита. И причините за това са комплексни.

Набирането на информация и в двата случая не би било проблем. Макар и малко на брой в България са провеждани изследвания, които до някаква степен засягат

¹³ Кабакчиева, П., Минев, Д., Преходът. Елити и стратегии, София, 1995

темата елит. Проблемът се появява при оценка на самата достоверност на набраната информация. И ако набраната количествена информация за елита е проверяема и доказуема, то с качествената информация нещата стоят по съвсем друг начин. Проведените дълбочинни интервюта с представители на българския политически елит и анализа на подобна друга информация, доказват само едно: въпросният елит има различен разказ за събития, включително такива, в които интервюираните са участвали заедно. В разказите се появяват и твърдения относно влизането на отделни персони в елита от типа: „бяхме на маса и обсъждахме кой най-добре би се справил с това и някой предложи г-н...”

Такива случаи или сходни твърдения за подобен “генезис” се срещат и в различни статии, мемоари и други авторски материали на представители на политическия елит, както и в някои публикации.¹⁴ Разбира се, подобна информация би могла да бъде до известна степен и полезна за целите на подобно изследване, но от една страна прекалената диференциация на данните затруднява тяхната обработка, а от друга при типологизирането на подобна информация биха се загубили някои нюанси, подобни на описаното по-горе твърдение, които в определени случаи са се оказали решаващи. Най-сериозната причина за дефекта в едни такава данни е вече споменатият по-горе преход.

От разказите на представителите на политическия елит отчетливо могат да бъдат обособени няколко основни момента. Първият – на демитологизиране на миналото от преди промените от 1989 г., вторият – на митологизиране на

¹⁴ Варзоновцев, Д., Елитът и промяната, София, 1999

настоящото – след промените и третият, на митологизиране на собственото участие или гледна точка към събитията от периода на прехода.

Анализът на възможните подходи към настоящото изследване показва, че най-подходящ метод в случая би бил реконструирането на събитията и процесите от най-новата ни история. В една подобна реконструкция най-пълно могат да бъдат разкрити спецификите на генезиса на българския политически елит, на неговото рекрутиране, на начините за влизане и излизане от елита.

Реконструирането на историческите и социални ситуации, при които се наблюдава промяна в състава и структурата на елита би спомогнало за извеждане на външните за елита фактори, от които зависи неговият генезис, съответно да даде обяснение за качествено състояние на елита, и до известна степен да даде основания за прогноза за неговото бъдещо развитие. От друга страна, проследяването на процесите, които текат вътре в елита в контекста на реконструкцията би дало знанието за начините, посредством които политическия елит влияе върху самата историческа, респективно политическа ситуация.

Единствено посредством подобна реконструкция е възможно проникването в социалната и политическа реалност на периода на изследването. Да бъдат рационално и обективно обяснени процесите, които протичат в обществото през това време. Да бъде изяснена връзката между политическа и социална действителност, тяхното

общо влияние както върху процеса на генезис на елита, така и на взаимоотношенията елит – общество.

Една такава реконструкция трябва да бъде направена рационално, прецизно и методично последователно¹⁵. Необходимо е да се специфицират отношенията между отделните участници и самата политическа система, респективно, държавно управление, и между тях и обществото в качеството му на обкръжаваща среда.

Подобен подход би могъл да бъде сбъркан с Марксовия анализ на базата и надстройката. Възприемането на елита като надстройка на обществото, а самото него като база, е един от спорните методи за обясняване на взаимоотношенията между самите тях и в обществото в частност. Основната причина за това до голяма степен се дължи на идеологическото обременяване както на Марксовия подход, така и на идеологическото идеализиране на проблема за общественото равенство и солидарност. Социалистическата философия извежда на преден план идеята за пълно социално равенство. В подобно масово общество не съществуват елит и властта не е йерархична. Абстрахирайки се от методите за постигане на подобно общество (различните социализми и съответно различните режими действат по различен начин), основната разлика, която трябва да бъде преодоляна както според Маркс, така и според наследниците му е зависимостта на едни хора от други, предизвикана от различията във владението на частна собственост. Именно собствеността, според тях е

¹⁵ Фотев, Г. Социална реалност и въображение, София, 1996

причината за възникването на класите, съответно тя трябва да бъде обобществена за да изчезнат различията.

Често пъти, различни изследователи на елитите цитират лениновия възглед за авангарда в лицето на революционната партия и следващите я маси. Ако изследователят спре до тук и съчетае това с “научното” определение на Ленин за класите, съответно лесно би припознал “авангарда” като елит.

В действителност обаче ръководствата на комунистическите партии във всички държави (приели комунизма по различен начин) се превръща в социален и политически елит. Нещо повече, на чисто всекидневно ниво се възприемат практики, характерни както за “властните”, така и за “меритократическите” елити - и обусловените от тях нужда от образование, отчитането на наследственото предимство, трансформацията на един капитал – революционен, партиен, идеологически в политически и икономически, второто на доста по-късно ниво. Подобен “неЕЛИТ”, носи в себе си, а и всекидневно практикува проблема за “сам себе си снемаш се”¹⁶, доколкото публично отрицава съществуването на типа неравенство, който го е родил, т.е. разликата във властовия и имуществен ценз. На идеологическо ниво “оправданието” е, че комунистическия елит се не се състои от по-висши хора, а от такива, каквито са и останалите граждани, т.е. всички са равни. Разликата между идеология и практика, видимото с просто око неравенство в социалистическа България, ражда културата на вицовете срещу властта. Официалното спазване (или

¹⁶ По смисъла на Енгелс, Фр. Развитието на социализма от утопия в наука, София, 1984

поне непроблематизиране) на идеологията е нормално за повечето българи, но на ежедневно ниво се осъществява нейната десакрализация, а именно чрез профанизиране на разликите между официалното говорене и действителното съотношение, намерили синтез в популярното “Някои са по-равни от другите”.

В това изследване елитът няма да бъде разглеждан като класа, доколкото липсват аргументи за това, освен може би някои идеологически, които в случая биха били спекулативни. И въпреки някои актуални опити¹⁷ за прилагане подобен аналитичен подход, сляпото следване на марксистките и немарксистки опити за обяснение на структурата на обществото или твърдения от типа “налице е смесване на понятията “класа” и “елит” не водят до нищо повече от “лишени от фантазия измислици”¹⁸. Не може да се отрече, че между “елит” и “общество” има пряка връзка, но тя в никакъв случай не може да бъде елементаризирана до отношения “надстройка” и “база”.

За да бъде реконструирана една политическа реалност е необходимо достигане до теоретичната конкретност¹⁹ на нейната същност, до универсалният ключ за обясняване на един или друг политически факт от целия разглеждан период. В настоящия анализ този “ключ” е *отношението към властта*. В случая по “властта” се има предвид *властта над държавата*, синкретичният обем от инструменти, влияние и институции, които гарантират

17 Пачкова, П. Елитът на прехода. София, 2003.

18 Маркс, К. Енгелс, Фр. Избрани произведения, Увод към критика на политическата икономия, София, 1984

19 Фотев, Г. История на социологията. София, 2002

действителното управление. Власт, възприемана като възможност за осъществяване на намерения, или иначе казано, по смисъла на Бърtrand Ръсел²⁰ като *“производство на възнамерявани резултати”*, а държавата определена като *“...поле на власт, наподобяващо пространство за игра, върху което притежателите на капитал от различно естество се борят за постигане на власт над държавата, т.е. власт по отношение на държавния капитал, даваща власт върху различните видове капитал и тяхното възпроизводство”*, по Пиер Бурдийо²¹, т.е. държавата от една страна като фактическа рамка на пространството в което се осъществява съперничеството между отделните елити, а от друга като цел, награда за победителя, чието спечелване му дава възможност за разширяване и засилване на властта му.

Как може едно “отношение” да бъде “ключ”, съответно теоретично конкретизирано?

Тук зад понятието “отношение” не стои търсенето на ценностна оценка от типа “за” или “против”. Използването на думата “отношение” би могло да бъде заместено в някаква степен от “очаквания”, защото в най-тесен смисъл именно очакванията определят отношението към един или друг субект. В случая обаче, доколкото се касае за многопластов феномен, какъвто е властта, по уместно би било използването на обобщаващото “отношение”, което отношение включва в себе си както очакванията в смисъл на *пасивно получаване на блага от властта*, така и

20 Иванов, Д. Интереси или ценности, сп. Разум, София, 2002 / 1

21 Бурдье, П., Социология политики, Москва. 1993

очакванията в смисъл на *получаване на блага чрез употреба на властта*, т.е. активно. По същия начин под “отношение” имплицитно се подразбират и “изискванията” от властта, “отговорността” на властта, “употребата” на властта и др. Казано с други думи, съдържанието на това отношение по същество е комплекс от *възнамерявани резултати*.

Защо именно отношението към властта е ключ към политическата реалност? Изпълнено с подобен смисъл това понятие вече се превръща в ключ за разбиране на поведението и действията както на елита, така и на обществото, доколкото посредством него те могат да бъдат разбрани както като мотиви, така и като подходи. От друга страна, именно отношението към властта е една от универсалните разделителни линии в политическия елит като цяло. Безспорно, политическият елит би могъл да бъде разглеждан и делен на базата на различни признаци, някои изследователи²² дори въвеждат термина „контра елит” в стремежа си да обособят тази част от елита, която е в опозиция, от тази която управлява в момента. Подобен е подхода и на плуралистите, които разграничават „управляващ” и „неуправляващ” елит. Ако условно се приеме, че не-управляването означава липса на власт, то на практика се оказва, че тази част от елита, която не управлява, де факто не е елит, доколкото не притежава власт – което е една от същностните характеристики на елита.

Без съмнение, елитът притежава власт, и онова, което го диференцира вътрешно е именно отношението към

22 Parry, G., *Political Elites*. London, George Allen & Unwin, 1970

властта, разбирано като комплекс от възнамерявани резултати, т.е. от намерения за нейната употреба респективно предполагаемите ефекти от това, дава ясно разграничение между отделните части на елита. И то най-вече точно защото властта е както цел, така и инструмент за провеждане на определена политика, успешното осъществяване на която съответно е инструмент за гарантиране както на стабилността, така и на състава на елита, на отношението на обществото към него.

Властта като проблем за разрешаване винаги възниква особено остро в общества, които правят завой към нов модел на битие и развитие.²³ В теориите за елита, властта обикновено се споменава като един от неговите атрибути. Именно тя, както и възможността за нейното притежаване и употреба са едни от разликите между елит и общество. Употребата на властта в демократичната държава предполага правила, по които да става това. Но в ситуация на преход, на постепенното създаване на тези правила няма как да не се получи разминаване и напрежение между тези, които по някаква причина я притежават, и тези, които по други причини не приемат факта, че я притежават първите. Особено когато двете страни имат различно отношение към властта, т.е. различни желаниа, очаквания, намерения за и от нейното използване.

Неправилното структуриране на властта - т.е. неправилното формулиране на отношенията между хора (и групи хора) и вземащите решения - ражда българския парадокс: продължаващото съществуване на една грамадна

²³ Дайнов, Е., и колектив. Власт, граждани, политици. София, 1997

(по обхват и намерения), но вътрешно разядена и слаба държава.²⁴

Именно промяната на модела на властта, на модела на отношения между институции и граждани, между държава и гражданско общество, между елит и неелит, е едно от основните предизвикателства на прехода. В този смисъл елитът трябва да постигне легитимност на правото да се разпорежда с властта, т.е. да спечели и удържи доверието на обществото. Обществото съответно трябва да открие за себе си механизмите, които биха ограничавали тази власт извън наличните институционални такива. Казано с други думи и елита, и обществото би трябвало да намерят пресечните точки на своето отношение към властта.

И докато за елита това начинание до голяма степен се реализира на избори – като елемент от самата му легитимация като елит, то за обществото нещата стоят по съвсем различен начин. Придобилият легитимност, съответно власт, елит, я придобива в рамките на една пропорционална избирателна система, т.е. в рамките на правила, определени от самият него. По този начин се постига формалното спазване на изискването на легитимиране от суверена, но същият този суверен, в момента в който гласува се оказва в ситуация де факто на отказ от възможността да влияе върху властта поради спецификите на избирателната система. Подредените от същият този елит партийни листи не могат да бъдат контролирани или пренаредени от обществото и по този

²⁴ Пак там (19)

начин се оказва, че суверена делегира правото на упражняване на властта на определена група хора, т.е. елит, която в същото време е определена от самият елит.

Наличието на подобна логическа система от типа на “затворен кръг” води до употреба от страна на обществото на някои извънсистемни и крайни практики за ограничаване на употребата на власт от елита, т.е. за да намери пресечната точка между своя интерес и интереса на елита. Подобни практики са гражданското неподчинение срещу правителството на Жан Виденов, масовите подписки и протести срещу правителството на Андрей Луканов, прогресивното намаляване на избирателната активност, гласуването “срещу” или за партии, които паразитират върху недостатъците на своите преки конкуренти – Български Бизнес Блок, Евролевица, НДСВ, Атака, РЗС.

В подкрепа на споменатата иманентна ненормалност на ситуацията е и анализа на изследване по проекта „Гражданинът и институцията“, проведено през 1995 година от съвместен екип на фондация “Янко Сакъзов” и Център за социални практики към Нов български университет. Неговите автори пишат: “Гражданинът, оказа се, продължава до голяма степен да схваща институциите на централната власт - централната власт като такава - като, от една страна, далечно, враждебно и непредсказуемо нещо; а от друга - като носител на ресурс който може, при правилен подход, да бъде измъкнат. От своя страна, представителите на централната власт, в рамките на чувството си на повисшестоящи от гражданите група, гледат на гражданина в рамките на два основни модуса: като на подчинен, който

следва да прави това, което му се казва; или като на подопечен, „преживяван като инфантилно същество, същество с нисък статут.“²⁵

Търсенето на въпросният баланс на отношението към властта между елита и обществото е проблем на целият период на прехода, респективно на изследвания период. В подкрепа на това е и предупреждението на Джордж Шопфлин²⁶, че „Демокрацията изисква пакет от ценности, от управляващите както и от управляваните, които включват, самоограничаване, компромис, договаряне, взаимност, обратна връзка и подобни, които следкомунистическите страни не могат да очакват да развият изведнъж - те могат да бъдат резултат само от дългогодишна практика.“

В този смисъл именно отношението към властта е инструментът, ключа към разбирането на обществената и политическа ситуация през разглеждания период. Именно чрез реконструкцията на отношението към властта на елита и на неелита може да бъде обяснено случването на едно или друго политическо събитие, съответно да бъдат обяснени обстоятелствата около генезиса на елита, около неговите трансформации, рекрутиране и пр.

Един специфичен подход в изследването на елитите е социодемографския анализ. Той дава важни заключения за шансовете за достъп на различните социални групи от населението до процеса на взимане на политически решения, респективно представителството на тези групи в елита е критерий за стабилност на политическата система,

25 Пак там (19)

26 Schöpflin, G. Politics in Eastern Europe: 1945–1992. Oxford, Blackwell, 1993

респективно държавното управление. Този тип анализ е сериозно застъпен в множество изследвания на елитите, както в страните в преход, така и в развитите демокрации, доколкото дава достатъчно ясна представа за кариерните пътища на елита, за шансовете за достъп до политиката на различните социални групи, за тяхната политическа поляризация.

Чисто методологически погледнато, сравнително лесното събиране на данни за социален произход, образование, професия, политическа принадлежност и пр. на членовете на елита (бивши и настоящи), високата достоверност на събраната информация и сравнително лесното ѝ, дори типологизирано интерпретиране, превръщат социодемографския анализ в леснодостъпен инструмент с висока достоверност на резултатите. Поради тази причина този подход е ползван сравнително често в различни изследвания на национални елити, нерядко, без да се отчитат разликите в общественото, историческото, културното и политическо развитие на съответните страни.

Подобна употреба изправя изследователя пред заплахата да получи достоверни статистически резултати, интерпретирани в погрешна историческа, политическа или обществена ситуация. Прекалено самонадеяно би било да се твърди, че един анализ на социодемографските характеристики на елита на държава в процес на преход би могъл да бъде сравняван с подобен анализ на една стабилна демокрация, макар че подобни сравнения не са

рядкост в научната литература²⁷. Нещо повече, налице са дори сравнения между промени в социодемографската картина в различни исторически периоди, които коренно се различават един от друг по политическите си характеристики²⁸.

Заслужава да се отбележи, че подобни изследвания са правени предимно от западни учени в страни от бившия Източен блок. Не е трудно за досещане, че акцента в техните изследвания пада върху разликите в състава и произхода на елита в бившите социалистически страни и то в сравнителен план – преди демократизацията и след нея. Подобни изследвания винаги предизвикват интерес у медиите и журналистите, но са твърде далеч от политическата наука, доколкото в тях акцента пада основно върху характеристиките на обекта и много по-малко на тези на средата. А именно политическата обстановка е един от сериозните фактори, които оказват влияние върху политическия елит. Причините за наличието на подобни “изследвания” са пределно ясни – предимно PR за “стабилизиране на демокрацията”, плюс възползване от възможностите за финансиране, на които бе обърнато внимание по-горе. Поради тази причина, в настоящото изследване социодемо-графските данни за българския политически елит са използвани предимно като примери.

За да бъде достоверно едно изследване на даден политически елит, то трябва да бъде съобразено със

27 Szelenyi, I., Szelenyi, S., Circulation or reproduction of elites during the postcommunist transformation of Eastern Europe, Springer Netherlands, 1995

28 Грозев, К., (ред.) Елит и общество. Ст. Загора, 1998

спецификите на политическия и обществен живот в съответната страна. За отбелязване е, че паралелно на изследванията на елитите в контекста на транзитологията в този период, тежат и сериозно количество “исторически” изследвания, които проследяват генезиса, взаимоотношенията и ролята на елитите в исторически план, основно в някои европейски държави²⁹. Подобни изследвания обикновено са ориентирани към създаване на бази данни за сравнителен анализ, както между отделни национални елити, така и върху измененията в състава на елитите, трансформациите в съответните общества и промените в структурата на отделните политически елити.

Поради липсата на концептуална рамка в набирането на данни за отделните политически елити, въпреки голямото количество изследвания, е трудно да бъдат анализирани елитите в по-дълъг период от време и в изследване, което да касае повече от 2 държави. Опити за създаване на интегрирана теоретична рамка която да преодолее тези проблеми се срещат изследванията на Стейн Рокан, Матея Доган, Робърт Пътнам, Моше Чудновски и др.

Може би най-актуалното и най-амбициозно подобно начинание са поредицата от изследвания³⁰ на колектива на Хайрих Бест от Университета в Йена (Германия) и Маурицио Кота от Университета в Сиена (Италия). Обект на тяхното изследване са парламентарните елити на национално ниво в 11 европейски държави – Дания, Финландия, Франция,

29 Burklin, W., Rebenstorf, H., *Eliten in Deutschland. Rekrutierung und Integration*. ("Potsdamer Elitestudie"). Opladen 1997

30 Best, H., Cotta, M., Edt. *Parliamentary Representatives in Europe 1848-2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford University Press. 2000

Великобритания, Германия, Италия, Испания, Норвегия, Португалия, Унгария, Холандия за периода от 1848 – 2000 г.

Данните за членовете на отделните парламенти, които изследователите набират са обединени в т.нар. „data-cube” – база от данни по три основни признака (трите оси на виртуален куб): 1. държава (партийна фамилия); 2. време на представителството и 3. социални характеристики на представителите. Изследователите дефинират индикатори касаещи развитието на партиите, демократизацията и разширяването на участието в избори, промените в структурите на властта и измененията в начина на легитимиране на елита, насочени главно към неговата професионализация. Анализирайки данните в контекста на теорията за модернизацията, изследователите достигат до изводи, потвърждаващи устойчивостта на моделите на парламентарно представителство в рамките на демократизацията на държавите и засилването на професионализацията на елитите, въпреки разширяването на социалното и политическо включване, което предполага демократизацията. Те посочват ясна тенденция за правопрпорционална зависимост между професионализирането на политическия елит и разширяването на политическото участие. Според тях именно професионализацията на елита в инструментът, чрез който парламентарното представителство успява да удържи своята консистентност под натиска на увеличеното политическо участие. Тази политическа професионализация протича на няколко нива – партийно, бюрократично, а не рядко произтича и от стремежа за представителство на

структурите на гражданското общество и икономическите лобита. По този начин именно професионализацията е най-сериозният инструмент, чрез който елита де факто успява до известна степен да ограничи достъпа до своя състав на външни, извънсистемни фигури и политически партии.

В контекста на изследванията на елитите в държавите е преход, изключително по обем е изследването “Социална стратификация в Източна Европа след 1989”³¹ на Дон Трейман и Иван Селени. Основен момент в изводите на двамата анализатори са разликите в начина на трансформация на елита и на собствеността, респективно икономическия елит, в държавите от Източна и Централна Европа. Според данните от изследването, циркулацията на политическите елити при страните в преход е значително по-висока от тази при икономическите, респективно при разпределението на собствеността. В своя анализ по-нататък, авторите посочват че и в България се наблюдава ниско ниво на мобилност между елит и неелит.

31 Szelenyi, I., Treiman, D., Social Stratification in Eastern Europe After 1989. UCLA, 1993

Някои условни изводи

Случването на едно или друго събитие в политиката, същността на държавното управление, неговите успехи или неуспехи, обясняването на едно обществено състояние може да бъде обяснено и чрез анализ на структурата на елитите, на взаимовръзките между тези елити, оценката за тези елити от останалите слоеве на обществото и, резонно, на отношението на елитите към тези слоеве.

Азбучна истина е, че елитът е водач на своя народ. Важно е обаче, дали действително българският елит е именно такъв водач и дали посоките на народ и елит съвпадат, или елитът върви по свой път, без да се интересува какво става със собственото му общество, респективно обществото „да се спасява поединично”, без да разчита на елита си.

Доколкото, боравейки със средствата на политическия анализ не могат да бъдат формулирани критерии за това е ли политически елит политически елит и доколкото нищо в поведението на самия елит не го легитимира като такъв, освен заемането на определени властови позиции и взаимната легитимация, то можем да твърдим, че българският политически елит, всъщност е псевдополитически, „ерзац”³² елит, дотолкова, доколкото той не изпълнява ролята, присъща на всеки един елит - да организира обществото и да го подреди. Иначе казано – настоящият български политически елит е „времеви елит”, т.е. той заема съответната ниша в политическото

32 Васильева, Л.Н., Элита или эрзац-элита: политическое будущее России. Общественные науки и современность. 2006 / 1

пространство просто, защото в точния момент е бил на точното място. Съответно – както се вижда от казаното до тук, той заема тази ниша само за някакво количество време – до промяната на обкръжаващата го среда. Това, съответно предопределя и неговото поведение на тази му позиция.

Без съмнение, генезиса на българския политически елит е предпоставен от факторите на средата, от политическата, икономическата и обществена ситуация. Това съответно го прави „*временни елити*“ (*temporal elite*) – т.е. елит, който е елит по стечение на условията на средата - на процеса на преход, на активността на участниците в този процес. Този елит става елит благодарение на заемането на определена позиция в определено време, респективно промените в средата и измененията на прехода го делегитимират, тоест този елит не може да съществува извън конкретната историческа и политическа ситуация, което до голяма степен обяснява сериозните промени в състава на елита в разглеждания период. Тази неустойчивост на елита е предпоставена и от ниската степен на свързаност между частите на елита и социалната база на обществото, неговата зависимост от партиите и от външни интереси и лобита. В допълнение, отсъствието на връзки между елит и общество, както ниското обществено доверие спрямо политическия елит, води до изкривяването критериите за заемане на елитни позиции да се превръщат във фактор за рекрутиране на елита. Това обуславя и факта, че професионалните характеристики стават водещи в структурирането на елита, а измеренията на чисто политическата професионализация остават на заден план.

В България, по стечение на редица обстоятелства няма създадени формални критерии и социални условия, които биха могли да легитимират трайно даден елит като такъв. Няма стабилни обществени нагласи, които да задават рамките на поведение, присъствие и начин на рекрутиране на политическия елит. В днешно време българският политически елит има два избора: огромната задача да осъществи себе си като елит – т.е. да намери начините и средствата за постигане на легитимацията си като такъв от страна на обществото, на гражданите, на своите избиратели, което най-малко предполага политическа професионализация на неговите представители или да бъде заменен именно от мениджъри – платен неелит на елитни позиции.

Може би в бъдеще, политическите елити (не само в България) все повече ще се вписват в категорията „времеви” и принадлежността към тях все повече ще се определя от длъжността, която заема дадена личност. Тоест – представата за елит постепенно ще отмре в онзи смисъл на понятието, в който се влага традиционната меритократична масова представа за личности с потекло, образование, професия, състояние на духа и т.н.

В този ред на мисли е резонен и въпросът дали самата нужда от елит не е на път да изчезне, дори в глобален мащаб – предвид развитието на технологиите и достъпа до информация – все пак една от основните причини за установяването на елитите и въобще тяхната функция в обществото е съхраняване на специфичните знания, традиции и информация за нуждите на управлението.